

Sözlü kültür ortamı içerisinde yaratılıp yaşatılan halk edebiyatı ürünlerinden sosyo-kültürel değişme ve gelişmeler neticesinde işlevlerini, değerlerini kaybedenler unutulmuştur. Bir kısmı ise yazılı kültür ortamının oluşmasıyla birlikte bir yandan sözlü kültür ortamındaki etkinliklerini korurken bir yandan da varlıklarını burada devam ettirme fırsatı bulmuşlardır. 20. yüzyıla gelindiğinde teknolojinin gelişmesine paralel olarak sözlü ve yazılı kültür ortamlarına, yapı olarak değişik özellikler gösteren ve kendisi sayesinde oluşan yeni kültür öğelerini de beraberinde getiren elektronik kültür ortamı katılmıştır.

Radyo, televizyon ve internet birer iletişim aracı olarak halk anlatılarının daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır. Anlatılar arasında dikkat çekici nitelikler gösteren fıkralara da, bilgiye ulaşmanın merkezi konumunda olan internet ortamında yer alan eğlence sitelerinde bolca rastlanılmaktadır. Günümüzde sadece fıkra metinlerini içeren onlarca internet sitesi bulunmakla birlikte farklı amaçlarla kurulmuş olan sitelere renk katmak için oluşturulmuş mizah köşelerinde binlerce fıkra yer almaktadır. Sitelerin ziyaretçileri de ellerindeki fıkraları bu internet sitelerine yollayarak, site arşivlerinin daha da gelişmesini sağlamaktadır. Sözlü kültür ortamında yaratılan ve uzun yıllar bu ortamda varlıklarını sürdüren fıkraların, elektronik kültür ortamının bir parçası olan internet ortamında yer alması, işlev ve bağlamları açısından önemli değişmelere neden olmuştur.

Fıkraların anlatım ortamında bağlamı oluşturan en önemli öğeler anlatıcı ve dinleyicidir.(Çobanoğlu 1999:274) Sözlü kültür ortamından internet ortamına geçişte, bu iki öğenin nitelikleri değişmekte ve fıkraların işlevlerinde değişiklikler meydana gelmektedir. Çalışmamızda bağlam merkezli halkbilim kuramları dikkate alınarak fıkra türü ve işlevleri hakkında bilgi verildikten sonra internet ortamında yer alan fıkralar hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

“Fıkra, hikaye çekirdeğini hayattan alınmış bir vak’a veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı, beşeri kusurlarla içtimai ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç hadiseleri, çarpıklıkları, zıddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları sağduyuya dayalı ince bir mizah, hikmetli bir söz, keskin bir istihza yoluyla yansıtan; umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesir diliyle yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret yaygın epik-dram türündeki realist hikayelerden her birine verilen isimdir.” (Yıldırım 1999:3) Malzemesi dile dayanan sözlü edebiyat mahsulleri arasında şekil ve muhteva bakımından kendine has karaktere sahip müstakil edebi bir türdür. (Yıldırım, 1999:1) Akıl

---

* Folklor Araştırmacısı (Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü)

*4. Halk Kültürü Alan Araştırmaları Sempozyumu, 8-10 Mart 2010.

kanunlarına bağılı biçimde, hayali unsurlardan uzak olarak yaratılan fıkralarda, vak'a veya düşünce ile ilgili bilgiler önem açısından ilk basamağı teşkil eder. Fıkroda, öne sürülen bir teze karşılık başka bir tezin çarpışmasını hazırlayan konuşma, muhakeme, mukayese gelişmeyi hazırlar ve bu zemin üzerinde sonuca varılır. (Elçin 2000: 567)

Fıkralar, sahip oldukları işlevlerin sürekliliği bakımından en uzun ömürlü halk edebiyatı ürünleri arasında gösterilebilirler. Fıkraların göze çarpan ilk işlevi, eğlendirmedir. İcra ortamında bulunan anlatıcı ve dinleyiciler fikra anlatılırken ve bittikten sonra gülerik psikolojik rahatlama yaşamakta, böylece fıkralar hoş vakit geçirme ve eğlenme aracı olarak kullanılmaktadır.

Toplumun inançlarını, dini adet ve merasimlerini, fikir mücadelelerini, geleneklerini, dünya görüşünü yansıtan fıkralar, yaratıldıkları zamanda içlerinde barındırdıkları kültürel bilgileri ve deneyimleri geleceğe aktarırlar. Bu sebepten geçmiş kuşaklarla şimdiki kuşaklar arasında bir bağ kurar ve Charles Seeger'ın tüm kültür ürünleri için kullandığı tabiriyle¹ "zaman birleştirici" bir rol oynayarak birey ile kültür arasındaki bağları güçlendirirler. Fıkraların bir toplumun kültürüne dair bilgileri bünyesinde barındırması ve bunu gelecek kuşaklara aktarması onların birer sözlü tarih materyali olarak görev yapmasını sağlamaktadır. Nasrettin Hoca fıkralarından yola çıkarak 13. yüzyıl Anadolu'sunun kültürüne ait pek çok bilgi edinilebilmektedir.² Bektaşî fıkraları sayesinde de dönemin din anlayışı, din adamları, dini kurumlarda meydana gelen yozlaşmalar hakkında bilgiler edinilebilmektedir.

Fıkralar, toplum psikolojisini, uzun bir zaman diliminde oluşmuş hayat görüşünü, denenmiş ve gözlenmiş gerçekleri yansıtan, ifade edilmesi ya da anlaşılması zor duygu ve düşüncelerin daha kolay bir biçimde ifade edilmesine ve anlaşılmasına yardımcı olan anlatılardır. Özlü ve etkili bir dille anlatılan bu metinler, diyalogu rahatlatmak, dinleyicinin tepkisini çekmek ve söze etkileyici bir giriş yapmak, konuşmanın sonunda akılda kalıcı ve daha etkili olması için son sözü söylemek maksadı ile anlatılabilirler. Konuşma içinde geçen herhangi bir durumla ilgili olarak daha açıklayıcı olmak maksadıyla örnek gösterilebilirler.

Fıkraların büyük çoğunluğunun konusunu, idareciler ile halk arasında geçen olaylar oluşturur. Bu olaylarda halk, doğrudan doğruya idarecilerin karşısına çıkmamakta, onun yerine fıkralar çerçevesinde yarattığı kahramanlarını idarecilerin karşısına çıkarmaktadır. Bu yolla idareci tabakanın zorbalıkları, zulümleri, baskıları, adaletsizlikleri, rüşvet yemeleri gibi meseleler eleştirilir ve alay konusu edilir. (Yıldırım 1999:5) Yönetilenler ve yönetenler arasında bir tür iletişim kurulmuş olur. Fıkralar aracılığıyla

¹ "Kültür vasıtasıyla insan bir önceki kuşağın sona ermesinden, yeni bir kuşağın başlamasına kadar geçen zaman aralığında yaşamış insanlarla iletişimi mümkün kılan "zaman birleştirici" (time-biding) bir gelişme elde eder." (Mirzaoğlu 1997: 87)

² Nilgün Çelebi, Türk Dili dergisinin 475. sayısında yayınlanan "Nasrettin Hoca'nın Fıkralarını Okurken" adlı makalesinde Nasrettin Hoca fıkralarından yola çıkarak 13. yüzyıl Anadolu'sunun kültürel yaşamını açıklamaya çalışmıştır.

halkın dilinden eleştirilen yönetenler, fıkralarda kahramanlar karşısında aşağılayıcı, küçük düşürücü durumlar içinde verilirler ve yönetenlere toplumsal ceza uygulanmış olur.

Fıkralarda bencil, zorba, geçimsiz, kavgacı, tamahkar, haddini bilmez, dedikoducu, eşkıya, dolandırıcı, kibir sahibi kimseler tenkit ve alay konusu edilir. Böylelikle, icra ortamında bulunan anlatıcı ve dinleyicilere, bu fıkra tiplerinin ahlakının kötü olduğu, kendilerinde de bu tür davranışlarda bulduklarında tenkit ve alay konusu edilebilecekleri mesajı verilir. Dinleyicilere toplum yargıları ve beğenileri aktarılır ve bu yolla fıkralar, gelenek çerçevesinde eğitici bir rol üstlenir.

Herhangi bir konu fıkralar aracılığıyla dile getirildiğinde, verilmek istenen mesaj rahatlıkla karşıt görüşte olan dinleyicilere verilebilmektedir. Dinleyenler, kendilerine verilmek istenen mesajı olumsuz bir tepki vermeden, aksine önce gülerken sonra düşünerek almaktadır. Böylece fıkralar, bireyler ve gruplar arasında fikir ayrılıkları ve çeşitli toplumsal ilişkiler neticesinde ortaya çıkabilecek kırgınlıkların oluşmasını engeller, uzlaşmayı sağlayıcı bir iletişim aracı olarak görev yaparlar. Anlatan ve dinleyenler arasında ortak bir unsuru paylaşması sebebiyle de birlik ve beraberlik duygusunun gelişmesine katkıda bulunurlar. İcra ortamında bulunan bireyler, kendilerini bir gruba ait olarak görür ve bir gruba dahil olmanın verdiği rahatlık sebebiyle kendilerine olan güvenleri artar. Anlatının sonunda verilen şaşırtıcı durumdan sonra gülmenin verdiği psikolojik rahatlamanın yanı sıra, birey kendisine duyduğu güven neticesinde de psikolojik rahatlama yaşar. İcra ortamında da ferahlık sağlanmış olur.

İnternet Ortamında Fıkralar

Fıkraların, sözlü kültür ortamında dinleyici profili, zaman-mekan özellikleri dikkate alınarak anlatılması fıkra metnine, mana bakımından derinlik kazandırabilir. İnternet ortamında aktarılan bir fıkra ise, mekanın sanal bir nitelik taşıması ve dinleyici profilinin bilinmemesi sebebiyle tek bir anlatımla bütün kitleye ulaşmaktadır. Aynı anlatım, aradan yıllar geçse de sanal ortamda farklı dinleyici ya da okuyucu kitleleri tarafından okunmaktadır. Dinleyici (*okuyucu*), anlatıcının herhangi bir etkisi olmadan fikrayı kendi kültürel kodları çerçevesinde anlamlandırmaktadır. Bu da, sözlü kültür ortamında, ortam özelliklerini dikkate alarak fikraya anlam yükleyen anlatıcıyı, sözlü ortamdaki anlatıcıya göre daha pasif bir konuma düşürmektedir.

Sözlü kültür ortamında karşılıklı konuşmalarda çok önemli bir işlev üstlenen fıkralar, internet ortamına geçildiğinde bu özelliklerini kaybederler. Yüz yüze kurulan iletişimin bir parçası olmaktan çıkarlar. Anlatıcı dinleyicilerden gelen tepkiye göre konuşmaya renk katmak, örneklendirmek ya da son sözü söylemek için fikrayı anlatmış değildir. Fıkra, sadece okunmayı bekleyen bir metin durumundadır. Bu

yüzden dinleyici, daha pasif bir konum olan okuyucu pozisyonuna düşmüş olur. İcraya herhangi bir etkisi söz konusu değildir.

Fıkraların olaylar, durumlar, düşünceler için vermek istedikleri mesajların doğru ve anlaşılır olabilmesi için doğru ve anlaşılır seviyede bir dille anlatılması, kullanılan kelimelerin ve deyimlerin taşıdıkları anlamların dinleyiciler tarafından tüm yönleriyle bilinmesi gerekir. (Yıldırım 1992: 337) Bir fıkra, internet ortamında anlatıldığında anlatıcı, dinleyicinin yaşı, cinsiyeti, etnik yapısı, eğitim durumu, mesleği vb. hakkında bilgi sahibi olmadığından anlatımını dinleyiciye ya da dinleyicilere göre şekillendirememektedir. Fıkra her yaştan, cinsiyetten, meslekten kişiye aynı anlatımla ulaşmaktadır.

Fıkraların amacı dinleyicilere güldürerek bir mesaj vermektir. Sözlü ortamda anlatılan etnik aidiyeti konu edinen bir fıkrada anlatıcı, dinleyicinin tepkisinden çekindiğinden ya da ortamı germek istemediğinden fıkrayı uygun bir dille anlatabilmekte ya da farklı bir fıkrayı anlatmayı tercih edebilmektedir. Böylece, verilen mesajın yanlış anlaşılmasından meydana gelecek bir kırgınlık engellenmektedir. İnternet ortamına aktarılan bir fıkrada ise, dinleyici hakkındaki bilgiler bilinmediğinden, dinleyicinin tepkisini hesaba katmak olanaksızdır. Örneğin bir fıkrada eleştirilen ya da komik duruma düşürülen etnik yapıya mensup olan bir kişi fıkrayı okuduğunda kırgınlık yaşayabilir. Bu da fıkraların güldürme ve eğlendirme bu yolla da bir mesaj verme özelliklerinin kaybolmasına neden olur.

Bu durumu internet ortamından derlediğimiz bir fıkra ile şu şekilde örneklendirebiliriz :

“Eczacı Levi, alı al moru mor bir şekilde İzhak’ın kapısını çalmış:

- Ne oluyor Levi?.. Nedir bu telaş?

- Sorma İzhak!.. Ben bugün sana mide ilacı veriyorum diye zehir vermişim!

- Eyvah!.. Ne olacak şimdi?

- Ne mi olacak? 5 milyon daha vereceksin...” (http://www.frntr.com/komik-seyler/947179-yahudi-fikralari.html)

Bu fıkrada önemli bir ahlak kusuruna dikkat çekilmektedir. Fıkrada anlatılan Yahudi tipi, maddi çıkarlarını insan sağlığından daha ön planda tutan biri olarak yansıtılmaktadır. Bu fıkra ülkemizde Yahudi dışında herhangi bir etnik kökene bağlı kimseler tarafından okunduğunda önemli bir yergi görevini yerine getirmenin yanı sıra gülmeyi de sağlamaktadır. Ancak Yahudi kökenli bir okuyucu tarafından okunduğunda tersi bir etki yaratmakta ve okuyucuda kırgınlığa neden olabilmektedir.

Herhangi bir icra ortamında, anlatımın belirlenmesinde mekan ve zaman önemli bir rol oynar. Çünkü aynı fıkra, farklı mekan ve zamanda anlatıldığında değişik işlevler üstlenebilir. Anlatıcı icra ortamının özelliklerine göre anlatımını şekillendirmelidir:

- “Bir gün Nasrettin Hoca, dostlarına eşeğinin çok yem yediğinden şikayet etti. Sağdan soldan:

- *Aman Hocam, düşündüğün şeye bak... İnsanlar bile az yemeye alışıyor. Her gün, eşeğin yemini biraz azaltacaksın, o da az yemeye alışır.*

Hoca Nasrettin, hemen o günden başlayarak eşeğinin yemini azaltmaya başladı. Gel zaman git zaman, dostlarının aklına geldi, sordular:

- *Hocam, senin eşek az yem yemeye alıştı mı?*

Hoca içini çekti:

- *Tam, alışıyordu yemeden yaşamaya ama fukaranın ömrü vefa etmedi... Karşılığını verdi.” (Kocagöz 1972: 21)*

Bu fıkra, ev sahi olan bir anlatıcı tarafından, eve çok sık olarak gelen misafirlere anlatıldığı takdirde misafirlere bir yergi yapılmış ve bu yolla verdikleri bıkkınlık dile getirilmiş olur. Aynı fıkra verilen bir davet üzerine yapılan ziyafette anlatıldığı zaman bu defa fıkranın işlevi ters olarak işler ve ziyafeti veren kişi gelen davetliler tarafından ayıplanır. İlkinde, misafirler yergiye maruz kalırken, ikincisinde ev sahibi yergiye maruz kalır.

Fıkralarla aktarılan iletinin tam manasıyla gönderilebilmesi için, dinleyici profili dikkate alınması gerekir. Yukarıda verdiğimiz fıkralarda, dinleyici nitelikleri ve mekan-zaman farklılıklarından kaynaklanan işlev değişikliği açıkça görülmektedir. İnternet ortamında zaman, mekan belirsizdir. Anlatım ve duyum aynı anda gerçekleşmemektedir. Dinleyici yerine geçen okuyucu ise herhangi biri olabilir. Fıkranın yüklendiği anlam anlatıcının anlattığından ziyade okuyucunun ona ne yüklediğiyle ilgilidir.

Fıkraların gülmeyi nasıl sağladıkları çeşitli gülme kuramları çerçevesinde farklı açılardan bakılarak açıklanmaktadır. Gülme kuramlarından üstünlük kuramına göre gülme, “bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesi”dir. Bu kuramın temelini atan Platon’a göre, bir kişiyi gülünç kılan şey onun kendini bilmemesidir. Gülünç kişi, kendisini olduğundan daha akıllı, erdemli, varlıklı olarak görür. (Canpolat vd. 2002:32) Fıkraların anlatım ortamı içersinde bulunan dinleyiciler, kendilerini fıkra kahramanlarının yerinde olmadıkları ve kahramanların başından geçen olaylar kendilerinin başına gelmediği için üstün görürler. Fıkroda anlatılan olayın, kendi başlarına gelmemesinden mutluluk duyarlar. Sözlü kültür ortamında icra edilen bir fıkranın yarattığı bu etki internet ortamında da kendisini gösterir. Okuyucu fıkrayı okuyup kişileri gözünde canlandırır ve anlatılan kötü duruma düşmediği için kendisini şanslı hisseder, üstün görür ve mutlu olur.

Diğer bir gülme kuramı olan uyumsuzluk kuramında, umulmadık, uygunsuz, mantıksız bir duruma gösterilen bir tepki vardır. Nesnelere ve nesnelere nitelikleri ve olaylar, durumlar arasında mantıksal açıdan belirli kalıpların bulunmasını bekleriz. Bu kalıplara uymayan bir şey karşımıza geldiğinde güleriz. Uyumsuzluk kuramına göre bireyin bir şeyi uyumsuz bulması, onun deneyimlerinin ve beklentilerinin neler olduğuna bağlıdır. Bunun için farklı kültürlerden olan kişiler birbirlerinin mizah anlayışlarını tam

anlamıyla değerlendiremezler. Farklı kültürlerle ve buna bağlı olarak farklı dünya görüşlerine bağlı bulunmaları aynı şeyi uyumsuz bulmamalarına yol açar. Bir kişinin mizah anlayışı eğitim durumuna, cinsiyetine, toplumuna, kültürel yapısına bağlı olarak değişebilir. Gülme, ancak toplumsal bağlamı içinde anlamlandırılabilir. Bu bağlamda bir fıkra saf olarak nitelendirilemez. Bütün fıkralar yoruma dayalı ya da koşullu fıkralardır. Anlamlandırılabilmesi için “dinleyen kişinin inançlarına, ön yargılarına, tercihlerine vb. yani arka planına” ihtiyaç duyarlar. Fıkraların toplumsal bağlamları içinde anlamlandırılabilmesi, anlatıldıkları ortamla yani icra bağlamıyla birlikte ele alınmasını gerektirir. (Canpolat vd. 2002: 33-34) İnternet ortamında bir fikranın icra bağlamında önemli eksiklikler söz konusudur. İcra ortamına göre şekillenen bir anlatım yoktur. Hem anlatıcı (yazan) hem de dinleyici (Okuyucu) pasif konumdadır. İcra ortamını oluşturan unsurların belirsizliğinden dolayı uyumsuzluk sonucu oluşan gülme ancak tesadüfi bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu kurama göre gülmenin ortaya çıkabilmesi için anlatıcı, dinleyici ve bağlamın önceden belirlenmiş kültürel kodlarının uyumlu bir şekilde bir araya gelmesi gerekir.

Rahatlama kuramı, gülmeyi sinirsel enerjinin ortaya çıkışı olarak, fizyolojik bir bakış açısıyla ele alır. Bu kuramın en önemli temsilcilerinden Freud’a göre “tüm gülünecek durumlar için insanlar belli bir enerjiyi ayırmışlardır, bu enerji belli bir ruhsal durumda harcanmak için ayrılmış ama gerekli olmamıştır, bu gereksiz enerji daha sonra gülme biçiminde kullanılır.” Freud, kişilerin, toplumsal baskılar sebebiyle bilinçaltında tuttuğu duygu ve düşünceleri şakalar yoluyla dışa vurduklarını, bunun istem dışı bir hareket olduğunu ve bu bakımdan bastırılmış duygu ve düşünceleri ortaya çıkaran rüya görmeye benzediğini söylemektedir. (Canpolat vd. 2002:32) İnternet ortamında anlatılan fıkralarda kişinin bilinçaltı düşüncelerinin bir ifadesi olarak işlev görürler. Buna karşılık sanal ortamın, gerçek bir anlatıcının ağzından dinlenen bir fikradan sonra yaşanan rahatlama vermesi mümkün değildir. Çünkü sözlü kültür ortamında fıkrayı anlatan şahıs da bir oranda ses tonu, jest ve mimikleriyle fıkra kahramanlarını temsil eder ve dinleyicide yaşanan duygusal rahatlama da bu temsilin niteliği ve anlatımdaki ustalık nispetinde olur.

Netice itibari ile fıkraların elektronik ortamda yer almaları, icra bağlamları ve işlevleri açısından önemli değişikliklere uğramalarına neden olmuştur. Yukarıda saymış olduğumuz ve birçoğu olumsuz olarak nitelendirilebilecek değişmelere karşın, internet ortamında yer almaya başlayan bir fıkra daha fazla kişiye ulaşma şansına da erişmekte ve bu da anlatıyı kalıcı hale getirmektedir. Sözlü kültür ortamındaki kadar etkili bir iletişim aracı olarak kullanılamasa dahi internet ortamında da bu ortamın temel özellikleri çerçevesinde önemini korumaktadır. Bugün fıkralar, internet ortamında “Siyasi, Evlilik, Sarhoş, Asker, Bektaşî, Deli, Doktor, Kayserili, Kadın-Erkek, Nasrettin Hoca, Spor, Temel, Avcı v.b.” başlıklar altında verilen bölümlerde yüz binlerce okuyucuya ulaşarak politikacılara, yöneticilere, toplumsal düzende meydana gelen bozulmalara karşı önemli bir yergi görevini üstlenmekte, güldürürken düşünen ve eleştiren bir okuyucu kitlesinin oluşmasına katkıda bulunmaktadır.

Kaynakça

BAŞGÖZ, İlhan (1986), Folklor Yazıları, İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

BEK, Kemal (1996), “Nasreddin Hoca'nın “İnşallah Ben Geldim” Fıkрасında Kara Gülmece ve Yapı Özellikleri”, Varlık, LXIV, S. 1069, s. 59-61.

CANPOLAT, Müge- ŞİŞMANOĞLU, Şehnaz (2002), “Fıkra, Gülmece Kuramları ve Anlatım Ortamı”, Milli Folklor, VII, S.55, s. 31-35.

ÇELEBİ, Nilgün (1991), “Nasreddin Hoca'nın Fıkralarını Okurken”, Türk Dili, S. 475, s.129-135.

ÇOBANOĞLU, Özkul (1999), Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları.

FERRİS, William (1997), “Halk Şarkıları ve Kültür: Charles Seeger ve Alan Lomax”, (Çev: F. Gülay Mirzaoğlu), Milli Folklor, V, S. 34, s. 87-93.

GÖKER, Cemil (1993), Gülme ve Güldüren Sanat Türleri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KOCAGÖZ, Samim (1972), Nasrettin Hoca Fıkraları, İstanbul: Yedi tepe Yayınları.

KURGAN, ŞÜKRÜ (1968), “Nasreddin Hoca Fıkralarında Türk halk Yaşayışının İzleri”, Türk Dili, XIX, S. 207, s. 482-497.

ÖZÜNLÜ, Ünsal, (1991) “Fıkralar ve Gülmece Dili”, Çağdaş Türk Dili, IV, S. 37, s. 22-27.

TÖR, Nükhet, (1991) “Nasrettin Hoca Fıkralarındaki Eğitim Mesajlarının Türk Diline Katkıları”, Milli Kültür, S. 86, s. 23-24.

TÜRKMEN, Fikret (1996), “Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasrettin Hoca Fıkraları”, Türk Kültürü, XXXIV, S. 403, s. 9-15.

YILDIRIM, Dursun (1992), “Fıkra”, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

YILDIRIM, Dursun (1999), Türk Edebiyatına Bektaşî Fıkraları, Ankara: Akçağ Yayınları.

<http://www.frmtr.com/komik-seyler/947179-yahudi-fikralari.html>

www.fikralar.com.

www.fikrabul.com

www.fikra.net

www.fikra.gen.tr/

www.fikradunyasi.com